

Het Stedelijk
Gymnasium te
Arnhem, 1816-2016

*‘Een Gijmnasium hier ter stede
is alleszins gewenscht’*

Niek Nelissen

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van het Stedelijk Gymnasium Arnhem, de Gemeente Arnhem, het Prins Bernhard Cultuurfonds Gelderland, Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, Stichting De Roos-Gesink, de Dullertsstichting en De Kempnaer Advocaten.

Frontispice (p. 2)

Foto van *Psyche* door Leo Braat, beeld aangeboden door de oud-leerlingen bij de opening van het gymnasiumgebouw aan de Statenlaan in 1941.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

Prezns - Marco Bolsenbroek, Zutphen

© 2021 Niek Nelissen, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462496538

e-ISBN 9789462496637

NUR 680

Inhoud

Woord vooraf	7
Proloog – De eerste 553 jaar: de Latijnse school van 1263 tot 1816	15
Deel I	
De lange aanloop: crises en malaise (1816-1879)	37
1 Eerste stappen op weg naar een gymnasium	38
2 ‘De oprigting van een Gijmnasium hier ter stede is alleszins wenschelijk’ (1842)	61
3 Heroprichting van de Latijnse school in 1853	86
4 Aanhoudende malaise van de Latijnse school	101
5 ‘Uit een toestand van verval’	119
Deel II	
Naar een gymnasiale bloeitijd (1879-1945)	137
6 Opening van het Stedelijk Gymnasium in 1879	138
7 Groeistuipen: spanningen tussen leraren en curatoren in de jaren 1880	153
8 Mejuffrouwen en belhamels in de belle époque	169
9 De leerlingen worden actiever, de gemeenteraad kritischer	187
10 De onstuimige Hooykaas contra de rechtlijnige Verrijp	206
11 ‘Ik zat op het Arnhemsche Gymnasium dat op 2 april 1921 Antigone opvoerde’	227
12 Hooykaas’ laatste successen: <i>Oedipus</i> en de proefklas	244
13 Nieuwbouw aan de Statenlaan, ‘een zeer eenvoudige buurt’	262
14 Onderwijs ‘zonder critiek op de bezettende overheid’	280

Deel III	
Wederopbouw, bestaanscrisis en groei (1945-1995)	305
15 De wederopbouw van de school van Van der Heyde	306
16 Concurrentieslag met nieuwe lycea	327
17 De Mammoetwet: politiek steekspel om het voortbestaan	348
18 De nieuwe tijdgeest onder Taeymans	372
19 Het laisser-faire loopt ten einde	392
20 Grote veranderingen onder Joosse	414
Deel IV	
Ongekende expansie onder een koepelbestuur (1995-2016)	439
21 Na meer dan zevenhonderd jaar afscheid van de gemeente	440
22 Een nieuw gebouw als aanleiding voor onderwijsvernieuwing	463
23 Het sGA floreert in ‘een tijd van troebelen’	491
Epiloog – Heeft het Stedelijk Gymnasium Arnhem toekomst?	513
Bijlage: De Arnhemse rectoren vanaf 1558	521
Noten	522
Geraadpleegde archieven	590
Geraadpleegde literatuur	591
Verantwoording van de illustraties	598
Register van persoonsnamen	599

Woord vooraf

Mijn eerste werkdag op het Stedelijk Gymnasium, in augustus 1978, hield niet meer in dan een korte vergadering. De lerarenkamer trof me meteen door de bijzondere sfeer, mede opgeroepen door de eikenhouten lambrisering en de boekenkasten, gevuld met fraaie oude banden vanaf de zeventiende eeuw. In het midden stond een lange, eveneens eikenhouten tafel, met twintig grote stoelen, bekleed met groen ribfluweel. De meeste leraren waren oudere mannen, van wie velen rookten. Ook nieuw die dag was Jan Dorsman, mijn collega aardrijkskunde, die net als ik pas was afgestudeerd. Tijdens de vergadering deelde dr. J.J.M. Taeymans, de rector, terloops mee dat de ‘twee jongens’ voortaan het kof-fiegeld zouden innen. Na de vergadering stond ik met Dorsman bij de vijver voor de school. Verbaasd keek hij achterom en sprak: ‘Dat dit nog bestaát!’ Hij voegde eraan toe: ‘Ik geef het een jaar!’ Zelf dacht ik hier ook maar kort te blijven werken.

Al na een paar maanden echter voelde ik me volkomen thuis, en de korte tijd liep uit op bijna veertig jaar, net als voor Dorsman overigens. Wat mij van begin af aan voor deze school innam was het klimaat van vrijheid. Leerlingen genoten die volop, of het nu ging om hun kantine, die een soort vrijstaat was in de school, het vullen van het schoolblad of de organisatie van activiteiten als grote feesten en het kerstdiner. Het vertrouwen dat hierin besloten lag, was iets wat ik niet kende van mijn eigen middelbare school. Bijzonder was ook het contact met collega’s. Op mijn eerste school werd in pauzes gepraat over hypotheek en caravans. Hier ging het aan het ronde tafeltje bij het raam in de lerarenkamer over pas gelezen boeken. Ik kreeg een speciale band met de classici Koos Schuringa en Rein Boulogne, die al in de jaren 1940 op het gymnasium waren begonnen en die ik in hun slotfase als leraar heb meegemaakt. Altijd weer genoot ik van hun verhalen over de tijd van ‘de baas’, de legendarische dr. K. van der Heyde, die van 1941 tot 1964 rector was.

De lerarenkamer van het Stedelijk Gymnasium aan de Statenlaan in de jaren 1980.

Spoedig zag ik dat de materiële overblijfselen van dat verleden letterlijk uit hoeken en gaten puilden. Achter deurtjes onderin de kasten in de lerarenkamer lagen, bedolven onder een dikke laag stof, stapels papier met onder meer de tekst en muziek van de *Antigone*-voorstelling in 1921. Op zolder stonden talloze dozen met oude stukken en lange rijen orders. Het was duidelijk dat op deze school zelden iets was weggegooid. Tot kort voor mijn komst had het historisch archief, dat teruggaat tot de zeventiende eeuw, tussen ander oud papier gestaan. In 1970 was een deel opgehaald en geordend door het toenmalige Gemeentearchief. Inmiddels berust het Archief Stedelijk Gymnasium Arnhem (ASGA) in het Gelders Archief. Er zijn destijds veel stukken over het hoofd gezien en daar is in de laatste halve eeuw een omvangrijke hoeveelheid papier aan toegevoegd.

Veel materiaal kwam bovendien van oud-leerlingen. Al vroeg was mijn belangstelling voor het verleden van de school bekend. Dat leidde ertoe dat ik daar een vraagbaak voor werd, maar ook dat oud-leerlingen mij papieren uit hun gymnasiumtijd schonken: oude nummers van het schoolblad *Iris Tacheia*, stukken van de Arnhemse Gymnasiasten Bond (AGB), en tal van foto's en andere memorabilia. Om hun herinneringen vast te leggen, heb ik vanaf de jaren 1990 enkelen van hen geïnterviewd. In die gesprekken werd ik elke keer weer getroffen door de liefdevolle wijze waarop zij over hun gymnasiumtijd en hun leraren spraken.

Bij de verhuizing in 2007 naar het Thorbecke-gebouw zijn de 'oude spullen' haastig in verhuisdozen gedaan, die door de verhuizers vele trappen zijn opgetild naar een ruimte boven het podium van de aula en daar onzachtzinnig zijn neergezet. In de laatste twee jaar voor mijn pensionering in 2016 ben ik begonnen met orde op zaken te stellen. In overleg met rector Mirjam Stuiver, die mij alle steun gaf, besloot ik veel af te stoten, onder meer een gedeelte van de duizenden glasplaten uit de jaren 1900-1930 met afbeeldingen van klassieke voorwerpen. Dat die deels in slechte staat verkeerden, sterkte mij in de gedachte dat een school ongeschikt is voor een museale functie. De glasplaten bleken het op veilingen goed te doen. Met de opbrengst kon ik de restauratie bekostigen van andere objecten, die duidelijker behoren tot het culturele erfgoed van de school, zoals de grote ingelijste foto van de Akropolis, die omstreeks 1900 gemaakt moet zijn, een eikenhouten kathedor en een bank uit 1941. Uit het 'potje' werd ook een fotogalerij gefinancierd van alle rectoren sinds 1879.

Bank in 1941 geschonken door de leraren, erboven de ingelijste foto van de Akropolis gemaakt omstreeks 1900 (beide gerestaureerd).

De vele meters archiefmateriaal uit de opgestapelde dozen bracht ik over naar de archiefruimte bij mijn kantoor aan de Eusebiusbuitensingel. Ik heb dit geschift en geordend voor een afdracht aan het Gelders Archief, die daar geïntegreerd zal worden in het schoolarchief. Hieraan worden de papieren toegevoegd van de AGB en de Oudervereniging, die mij vroegen hun archieven eveneens te ordenen en naar het Gelders Archief over te brengen. Bij dit alles kwamen de al genoemde stukken die ik in de afgelopen decennia ontving. Het Archief Stedelijk Gymnasium in het Gelders Archief, dat momenteel nog 36 archiefdozen oftewel 4,6 strekkende meter omvat, zal worden aangevuld met 85 archiefdozen, ruim 10 strekkende meter. Toen ik in 2015 kon overzien hoe rijk en gevarieerd de historische bronnen zijn, ontstond het idee voor dit boek.

Een deel van het 'oude papier' na de verhuizing naar het Thorbeckegebouw in een kamer boven de aula.

Aanvulling op het schoolarchief in het Gelders Archief: 10 meter geordend archief in 85 archiefdozen.

Het oude archief heeft eerder leraren geïnspireerd. De eerste was Frans Goslings, rector van 1879 tot 1912. In zijn tijd stond het in de curatorenkamer van het gymnasiumgebouw aan de Bovenbeekstraat. Na zijn pensionering in 1912 moet hij daar veel tijd hebben doorgebracht. Over het resultaat was hij zelf niet tevreden. In het artikel over de Arnhemse Latijnse school, dat hij in 1924 publiceerde, schrijft hij dat het resultaat van zijn onderzoek 'niet zo belangrijk' was als hij vooraf had gehoopt en dat hij lang had gearzeld om het openbaar te maken.¹ Hoewel zijn artikel veel boeiende informatie geeft, blijkt er ook uit dat hij met het archiefmateriaal heeft geworsteld. Desondanks is het door velen dankbaar gebruikt, onder meer door oud-leerling en geschiedenisleraar Maurits van Leeuwen, die in 1953 in negen pagina's een vlot geschreven geschiedenis van de school neerzette.

Classicus Jan Peters, net als Van Leeuwen zowel oud-leerling als docent, was vooral geïnteresseerd in de Latijnse school vóór 1815. Op een reünie in 1978 sprak hij erover met oud-leerling Sierk Plantinga, die werkzaam was bij het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Kort daarna schreef Plantinga hem: 'Geprikkeld door Uw opmerking tijdens het AGB-lustrum, dat het Stedelijk Gymnasium van de 19^e en 20^e eeuw U niet in dezelfde mate boeit als dat van de periode daarvoor, heb ik voor de 19^e en 20^e eeuw hier in de daarvoor in aanmerking komende archieven enige steekproeven genomen naar materiaal over het Stedelijk Gymnasium.'² Plantinga schetste een beeld van de beschikbare bronnen, die hem enthousiast hadden gemaakt. Juist de periode vanaf 1815 zou volgens hem een boeiend verhaal opleveren. Peters is daar niet aan toegekomen en kwam helaas ook niet toe aan een publicatie over de tijd vóór 1815, die wel zijn voorkeur had.

Begin jaren 1980 is onderzoek verricht door twee Nijmeegse geschiedenisstudenten in het kader van een breder onderzoek naar zeventien Latijnse scholen in Gelderland. Marijn van Hoorn en Dirk van Drunen kregen die van Arnhem toebedeeld. Zij schreven een boeiend artikel over de periode 1579-1815 voor de bundel die dit Nijmeegse project heeft opgeleverd. Het is een waardevolle aanvulling op het artikel van Goslings. De meest recente publicatie is weer van leraren, namelijk van de classici Bea Swinkels en Elisabeth van Ketwich. Op basis van de eerdere publicaties en eigen archiefonderzoek schreven zij in 1998 het artikel 'Latijn leren in Arnhem, Van Latijnse school tot Gymnasium' voor een boekje over het gymnasium aan de Statenlaan waarin ook andere bijdragen over het verleden van de school verschenen.

Hoewel er dus het nodige is geschreven over het Arnheems gymnasium, ontbrak het grotere historisch overzicht, dat er wel al vele jaren is voor de gymnasia van onder meer Rotterdam, Groningen, Leiden en Den Bosch. Dit type geschiedwerken valt uiteen in twee categorieën: gedenkboeken, die vaak het licht zien bij jubilea en vooral gericht zijn op hoogtepunten, en kritische studies, die een genuanceerd historisch beeld willen geven. Voor dat laatste is hier gekozen. Wat mij aantrok in het materiaal was dat ik er mogelijkheden in zag om een contextrijk verhaal te schrijven, dat exemplarisch is voor een groot aantal stedelijk gymnasia in Nederland. Mijn onderzoek heeft zich vooral gericht op de vele veranderingen die de school heeft doorgemaakt en de factoren die daarop van invloed waren. Mijn belangstelling hiervoor is mede gevoed doordat dit gymnasium in de vier decennia die ik als leraar heb meegemaakt sneller en ingrijpender is veranderd dan in welke andere periode ook. Tot de jaren 1990 hielden schoolleiders zich voornamelijk bezig met het bewaken van de orde en de kwaliteit, in feite de status quo, wat kon bijdragen tot een zekere gezapigheid. Zij hadden zelf een substantiële lestaak, wat hen confronteerde met de alledaagse problemen in de klas. In de afgelopen dertig jaar zijn veel meer en andere eisen gesteld aan schoolmanagement, dat zich steeds meer is gaan richten op vernieuwing. Een gevolg daarvan was dat er een kloof ontstond tussen schoolleiders en de werkvloer, waar velen het gevoel kregen dat alles voortdurend moest veranderen. Dat gevoel heb ik ook weleens gehad en ik heb getracht te onderzoeken waarom en hoe deze veranderingen in gang werden gezet.

Ondanks de afgeronde periode in de ondertitel is dit boek dus geen gedenkboek. Er hadden ook andere jaartallen kunnen staan. Toch zijn ze niet willekeurig gekozen. Er zijn twee redenen voor 1816 als vertrek-

punt. De Latijnse school vóór 1816 had een godsdienstig karakter. Tot 1579 was dat katholiek en daarna zette de Hervormde Kerk de toon. In 1816 is de school geseculariseerd. Het neutrale karakter is een wezenlijk aspect van het openbaar onderwijs dat het huidige gymnasium biedt. De tweede reden voor mijn keuze is dat sinds 1816 naast Latijn en Grieks onder meer ook wiskunde wordt aangeboden. Deze uitbreiding van het programma is in mijn ogen tekenend voor de geleidelijke verandering van de Latijnse school in de bredere opleiding die wij gymnasium noemen. De termen Latijnse school en gymnasium zijn overigens tot 1876 door elkaar gebruikt. Het eindpunt 2016 heb ik gekozen omdat in dat jaar een tijd van onrust in de schoolleiding werd afgesloten met de benoeming van Mirjam Stuiver als rector. Die benoeming markeert het begin van een nieuw tijdvak, dat nog niet kan worden overzien omdat het nog volop gaande is. Mijn beschrijving van deze twee eeuwen wordt voorafgegaan door een bescheiden overzicht van de geschiedenis van de school vóór 1816. Hopelijk krijgt dit boek ooit een pendant, gewijd aan de Arnhemse Latijnse school voor 1816.

Bij het aanvullen van het archiefmateriaal met interviews ben ik terughoudend geweest om een te grote stijlbreuk te vermijden. Ook speelde mee dat het aantal betrokkenen bij de school explosief is toegenomen. De laatste vijf hoofdstukken dreigden een wirwar aan namen op te leveren. Dit heb ik willen voorkomen door het verhaal, net als in de eerste helft van het boek, toe te spitsen op enkele personen. Het gevolg hiervan is dat veel leraren, leerlingen en ouders die in het recente verleden nauw met de school verbonden zijn geweest hun naam vergeefs in het register zullen zoeken. Omdat zoveel personen ongenoemd blijven, besloot ik mijn eigen aandeel uit de hoofdtekst weg te laten, of, waar dat niet kon, te anonimiseren.

Bij het werk aan dit boek heb ik van een groot aantal mensen steun ondervonden. Mirjam Stuiver was van meet af aan enthousiast over dit project. Zij gaf mij toestemming om zonder restrictie al het archiefmateriaal te gebruiken, verstreekte mij de informatie die ik nodig had en liet mij vrij in het vormen van mijn beeld van de school. Ook Hans de Vroome, de Arnhemse wethouder van Onderwijs en Cultuur, toonde zijn belangstelling. Behalve morele steun gaven Stuiver en De Vroome financiële steun om de uitgave van dit boek mogelijk te maken, net als vijf fondsen. Margreet van Gastel en Wim Verheggen, de voorzitter en de penningmeester van het Arnheems Historisch Genootschap Prodesse Conamur, waren behulpzaam bij een van de subsidieaanvragen. Bij mijn oud-collega Fer van Campen kon ik altijd aankloppen voor het vertalen of toelichten